THE ISRAELITE PRESS

The only Jewish Newspaper in Western Canada.

אידישע ווארט

Office and Place of Business: New Israelite Press Bldg., 165 Selkirk Ave. East
Published daily except Saturday and Sunday
ENTERED AS SECOND-CLASS MAIL MATTER AT OTTAWA
Subscription: $6.00 per year
Established 1910 Phones: 55 409—52 213
Winnipeg — Manitoba

צוויי קאמפיינס אנשטאט איינעם

די גרינדונג פון דער אידישער אגענטור האט לעצטן יאר געפירט צו דעם, אז אנשטאט צוויי גרויסע נאציאנאלע קאמפיינס, איינעם פאר דער דזשאינט דיסטריביושאן קאמיטע, און איינעם פאר'ן קרן-היסוד, זאל דורכגעפירט ווערן בלויז איין איינציקער, "פאראייניקטער אידישער קאמפיין".

אונז זיינען ניט גענוי באקאנט די רעזולטאטן פון דעם דאזיקן קאמפיין, וואס שליסט זיך דעם 31טן דעצעמבער. עס איז אבער פאר קיינעם קיין סוד ניט, אז דער קאמפיין האט ניט דערגרייכט דעם אנגעצייכנטן ציל און האט ווייט ניט געשאפן די סומע וואס איז באשטימט געווארן.

זייער פיל האט דערמיט זיכער געהאט צו טאן דער פינאנציעלער קראך און דער אלגעמיינער קריזיס אין לאנד. עס זיינען אבער ווארשיינלאך געווען אויך אנדערע אורזאכן, וואס האבן געשטערט צו דערגרייכן דאס, וואס מען וואלט אפילו אונטער די געדריקטע אומשטענדן געקאנט דערגרייכן. די וואכטיקסטע פון די דאזיקע אורזאכן איז קאנטיק געווען דער ניט-געלונגענער שידוך צווישן די צוויי פאנדן, — דעם אלגעמיינעם דזשאינט פאנד און דעם פאלעסטינער פאנד.

אז דער שידוך איז ניט געווען קיין געלונגענער, האט מען געקאנט זעען גלייך פון אנהויב, ווען דער קאמפיין איז אנאנסירט געווארן און די פראפארציע פון דער פראיעקטירטער פארטיילונג פון דער אנגעצייכנטער סומע צווישן די צוויי, פאנדן איז פארעפנטלאכט געווארן. די פארטיילונג איז שטארק קריטיקירט געווארן פון די ניט-ציוניסטישע עלעמענטן. און האט אויך ניט ארויסגערופן קיין באזונדער באגייסטערונג צווישן די ציוניסטישע

עס איז קיין שום ספק ניט, אז די שטימונג איז ניט געווען קיין באזונדערס געהויבענע ביי ביידע צדדים. די לאזונגען, וואס האבן געדינט שטענדיק ווי א טרייב-קראפט צום דורכפיר פון איין קאמפיין אדער דעם צווייטן, זיינען דא היבש צעשוואומען געווארן. די דזשאינט טוער, וואס האבן יארן לאנג געקאמפיינעוועט אינ'ם נאמען פון דער אידישער נויט אין מזרח איירעפא, האבן ניט געקאנט אפעלירן ווי געהעריק צו די ציוניסטישע געפילן פון דעם עולם. בעת די ציוניסטן וואס האבן מיטגעהאלפן אינ'ם קאמפיין האט געפעלט דער פאטאס וואס האט באפליגלט זייער ארבעט אין ריין-ציוניסטישע קאמפיינס.

און דאס זעלבע האט ווארשיינלאך פאסירט מיט א סך אינדיווידועלע מנדבים. — אייניקע פון זיי האבן קיין חשק ניט געהאט צו געבן ווייל א טייל פונ'ם געלט גייט פאר פאלעסטינער ארבעט, און אנדערע, פארקערט, דערפאר וואס א טייל פון זייער ביישטייערונג דארף גיין פאר ניט-פאלעסטינישע צוועקן.

עס איז דא בכלל א מיינונג, אז ס'איז ניט פראקטיש צו פאראייניקן באזונדערע קאמפיינס אין איינעם. באזונדערס ווען זייערע צוועקן זיינען ניט די זעלבע. עס איז אמת, אז דערמיט ווערן איינגעשפארט א סך קאמפיין אויסגאבן און א סך ארבעט. אבער דערפאר זיינען די לעצטע רעזולטאטן ניט אזעלכע גינסטיקע, ווי אין באזונדערע קאמפיינס. וואו די טוער ארבעטן מער ענערגיש און די אינדיווידועלע געפילן פון די מנדבים קאנען אויסגענוצט ווערן אין דער פולסטער מאס. א סך מנדבים וואלטן אויך געוויינלאך געגעבן פאר א דאפלטן קאמפיין ניט מער, ווי זיי וואלטן געגעבן פאר אן איינציקן קאמפיין, אז זייערע ביישטייערונגען פאר'ן צווייטן קאמפיין גייען אזוי אינגאנצן פארלארן.

כאטש די דזשאינט טוער זיינען אין דעם דאזיקן פאל אויך די אגענטור טוער, און כאטש דער ציוניסטישער צד האט אפיציעל אנערקענט אויך די וויכטיקייט פון די דזשאינט טעטיקייטן אין מזרח איירעפא, זיינען אבער קאנטיק די רעזולטאטן פונ'ם פאראייניקטן קאמפיין געווען ערגער, ווי זיי וואלטן געקאנט זיין אפילו אונטער די איצטיקע אומשטענדן. און ביידע צדדים זיינען אפנים געקומען צום באשלוס, אז עס וועט זיין בעסער פאר ביידן צוריק צו צעטיילן די פאנדן, דורכפירנדיק באזונדערע קאמפיינס.

ווי פעליקס ווארבורג און דר. סירוס אדלער אנאנסירן איצט, ווערט דער פאראייניקטע קאמפיין איצט געשלאסן דעם 31טן דעצעמבער, און פאר'ן יאר 1931 וועלן דורכגעפירט ווערן צוויי באזונדערע קאמפיינס, — איינער פאר די דזשאינט פאנדן פארזוצעצן די ארבעטן פון דער קערפערשאפט אין מזרח איירעפא, און א צווייטער פאר די פאלעסטינער ארבעטן פון דער אידישער אגענטור.

אונטער די שווערע עקאנאמישע באדינגונגען וואס הערשן איצט אין די פאראייניקטע שטאטן קאן מען לײדער ניט דערווארטן קיין באזונדערס גרויסע רעזולטאטן פון ביידע קאמפיינס. עס זעט אבער אונז אוים, אז דער נייער פלאן וועט אמווייניקסטנס העלפן אויף דעם בעסטן אופן אויסצונוצן אלע מעגלאכקייטן וואס זיינען דא פאר ביידע פאנדן, — אויסמיידנדיק דער ביי קריטיק און אומצופרידנהייט פון ביידע צדדים, אויף וויפל אזעלכע זיינען נאך פארבליבן נאך דער גרינדונג פון דער אידישער אגענטור.

דיפלאמאטישע הבטחות

די פוילישע אידישע פירער זיינען ניט באזונדערס באגייסטערט פאר די גוטע הבטחות וואס דער פוילישער אמבאסאדאר אין וואשינגטאן, טיטוס פיליפאוויטש, האט געמאכט צו די פארשטייער פון דער "אמעריקען דזשואיש קאמיטע" און דער אמעריקאנער פויליש-אידישער פעדעראציע. ווען זיי האבן אים באזוכט אנומלט. די פוילישע אידישע פירער באטראכטן עס ווי א "וויץ" וואס ה' פיליפאוויטש זאגט צו אינ'ם נאמען פון זיין רעגירונג גוטע זאכן פאר די פוילישע אידן. בעת די פוילישע אידן שטארבן פאקטיש פון הונגער.

מיר ווייסן שוין פון ביטערער דערפארונג ווי ווייניק עס זיינען ווערט די דאזיקע דיפלאמאטישע הבטחות. אזעלכע גרויסמוטיקע און ברייטהארציקע צוזאגן הערן די אמעריקאנער אידישע פירער זייער אפט אויך פון רומענישע, אונגארישע, ליטווישע און אנדערע אמבאסאדארן, און זיי זיינען קיין אויסגעבלאזענע איי ניט ווערט.

די ווארשעווער אידישע צייטונגען מאכן ווארשיינלאך קיין טעות ניט, ווען זיי גיבן אן אנצוהערעניש, אז ה' פילפאוויטשעס זיסע רייד זיינען געצילט צו סטימולירן דעם פוילישן האנדל מיט אמעריקע. אין וואס די אמעריקאנער אידן קאנען זייער פיל ארויסהעלפן פוילן. זיי זיינען אויך גערעכט אין זייער באהויפטונג, אז די אידישע רעכט אין פוילן קאנען גיכער פון אלץ אויסגעקעמפט ווערן פון די אידן אין פוילן גופא.

די אידישע כחות אין יעדן לאנד באזונדערס זיינען אבער ניט גענוג שטארק, אז זיי זאלן ניט דארפן אנקומען אינגאנצן צו אויסערלאכער הילף, ווען זיי ווערן בארויבט פון זייערע עלעמענטארסטע רעכט. די אמעריקאנער אידן מיט זייער איינפלוס קאנען פארט פיל ארויסהעלפן די אידן פון אנדערע לענדער וואו זיי ווערן געדריקט. באזונדערס פון יענע לענדער. וואס מוזן זיך רעכענען מיט דער אויסלענדישער געזעלשאפטלאכער מיינונג צוליב פינאנציעלע טעמים.

אבער די אמעריקאנער אידישע פירער קאנען בלויז דאן באהילפיק זיין, ווען זיי נעמען ניט אן פאר גוט-געלט די גוטע דיפלאמאטישע הבטחות. זיי דארפן פארלאנגען "מזומן", און ניט קיין וועקסלען. — ווייל אפילו אזעלכע קורץ טערמיניקע וועקסלען ווי דער פוילישער אמבאסאדאר האט איצט ארויסגעגעבן, זיינען גארנישט ניט ווערט. ביז זיי ווערן רעאליזירט אין מזומנים.

דער ביכער-מארק אין דער וועלט

פון בן-יקיר

די וועלט לייענט איצט ביכער א סך מער ווי אין די אמאליקע צייטן. די פראדוקציע פון ביכער פארגרעסערט זיך פון טאג צו טאג.

די סטאטיסטיק פון דער ביכער פראדוקציע נעמט ארום 14 לענדער. די גרעסטע צאל נייע ביכער זיינען ארויס אין דייטש (אין דייטשלאנד, עסטרייך, דייטש שווייץ). דער דייטשער ביכער מארק ווערט כסדר פארווארפן מיט נייע ביכער, אבער גאר ווייניק באהערשן דעם מארק. אויסגענומען האבן גאר די ביכער: "אויפן מערב פראנט איז נישטא קיין נייעס" פון רעמארק און די ביאגראפישע ביכער פון עמיל לודוויג וועגן נאפאלעאן, יעזוס, ווילהעלם און א. וו. עמיל לודוויג געבארן א איד, איז א גלענצענדער מאלער פון היסטארישע פארטרעטן. ניט נאר האט ער אויסגענומען ביים עולם מיט די דערמאנטע ווערק, נאר אויך דאס נייע בוך זיינס "זשעניע און כאראקטער", וואס אנטהאלט 20 קורצע פארטרעטן, האט דערלעבט א סך אויפלאגן.

לודוויקס ביכער פארמאגן א באזונדערע צוציאונגס קראפט ניט נאר פאר דעם דורכשניטלאכן לעזער. נאר דער מחבר ווייזט אונז אין זיי א באוואונדערונגס ווערטע קענטעניש פון פארשיידענע אקטן דאקומענטן און היסטארישע דאטן. א גלענצנדע פסיכאלאגישע ריינקייט, מיט וועלכער ער ווייזט אונז יעדע געשטאלט ווי לעבעדיק.

שטארק אויסגענומען האט אויך מערעשקאווסקים בוך וועגן "נאפאלעאן", ניט נאר אין דייטשלאנד, נאר אויך אין פראנקרייך און ענגלאנד. נאך מאקסים גארקי איז מערעזשקאווסקי דער באליבטסטער רוסישער שרייבער אין איירעפא. פון די נייע רוסישע דערציילער האט שטארק אויסגענומען אין דייטשלאנד גלאדקאוום "צעמענט".

גוט האלטן זיך אויפ'ן אייראפייאישן ביכער מארק אלערליי מעמוארן. וואס פארקויפן זיך איבער 50 טויזנט עקזעמפלארן.

אויך אין אמעריקע פארגרעסערט זיך כסדר די ביכער פראדוקציע. אמבעסטן פארקויפט זיך אין אמעריקע ביכער מיט א פיזיאלאגישן און ביאלאגישן אינהאלט. דאן גייט ליבע, ליטעראטור, ביכער פאר זעלבסט דערציאונג און הומאר. די קויפער זיינען 80 פראצענט מענער און נאר 20 פראצענט פרויען. פון א בראשורע וועגן דער קאנטראל פון די געבורטן ווערן געדרוקט יערלאך 75,000 עקזעמפלארן. די "ליבעם בריוו פון א פארטוגעזישע קלויסטער שוועסטער" גייען יערלאך אין 50,000 עקזעמפלארן און פון שעקספירס ווערק ווערן ס'רוב פארקויפט "ראמעא און יוליא". . .

גוט גייען אין אמעריקע ביכער וואס לערנען א שטיינער ווי צו פירן א שיינעם געשפרעך, צו ווי פארבעסערן דעם ווערטער-שאץ, אפילו "ווי צו באקומען נארישקייט". אזעלכע ביכער גייען ביז 20 טויזנט א יאר. זיי ווערן אויסגעשריבן דורך דער פאסט בלויז דורך א נומער, אזוי אז דער קויפער דארף ניט אנגעבן זיין נאמען און האט זיך ניט פאר קיינעם צו שעמען.

פון די ביכער מיט א רעליגיעזן אינהאלט גייען אממערסטן יענע וואס פריידיקן פריידיקערייי. פון דער דייטשער ליטעראטור גייט אממערסטן פרידריך ניטשע. ווערט א בוך אין ערשטן יאר ניט פארקויפט מינדסטנס אין צען טויזנט עקזעמפלארן, ווערט עס איבערגעגעבן אין דעם "שפיטאל" פונ'ם פארלאג. מ'פראוווט עס "היילן" דורך שנוי השם, דורכ'ן ענדערן דעם נאמען. אסקאר ווײלדס לידער האט כמעט קיינער ניט געוואלט נעמען אין האנט. דאס זעלבע בוך איז אבער צעכאפט געווארן אונטער דעם נאמען "דאס הויז פון אן אויסגעלאסענער פרוי". . . די מעמוארן פון דער מאדאם פאמפאדור זיינען געלעגן ווי א שטיין: ערשט ווען מען האט דאס א נאמען געגעבן "מעמוארן פון א פראנצויזישן קעניגס געליבטער" האט עס אנגעהויבן גוט צו גיין.

ווערק וואס ווערן אויף אויף אזא אופן ניט "אויסגעהיילט" ווערן פון דער ביבליאטעק פארשוואונדן. אזא גורל האבן געהאט, צווישן אנדערע, אויך די באקאנטע ווערק פון הערבערט ספענסער, די באדייטנדיקע ביכער וועגן די גריכישע טראגיקער און אנדערע.

ווערנר אזעלכע בארימטע קלאסישע ווערק בלייבן אפט ליגן אויף די פאליצעס ביים פארלעגער. באקומען זייער א סך מינדערווערטיקע ביכער א גרויסן אפגאנג און פארקויפן זיך זייער א סך אויפלאגן. אייניקע גאנץ מינדערווערטיקע ביכער זייער זיך לעצטנס גוט צעגאנגען נאר א דאנק דעם וואס זיי גיבן זיך אפ מיט אידן. אזעלכע זיינען די פראנצויזישע ביכער "זכרונות פון דעם גע'שמד'טן גענעראל גרולעוו, וואס געבן א לעבעדיק בילד פון די הערשער אין אלטן רוסלאנד. אבער האבן באמת א קנאפן ליטעראריש ווערט.

אויך דאס בוך "די אידן הערשן אין רוסלאנד" פון ג. סימאן, וואס שילדערט דאס אידישע שטעטל אין סאוועטיש רעזשים. אגב, לייקענענדיק סימאנס בוך ווערט ווי נים-גוט אויפ'ן הארצן. לויט סימאנס שילדערונג זעט אוים, אז אין אידישן שטעטל אין רוסלאנד איז ניטא קיין שום מענשלאכע שענקייט, קיין שום שיין פון נעראנק, פון קולטור.

אויב דאס איז אמת איז עס שרעקלאך. עס איז א שוידערלאך בילד פון אידישן שטעטל וואס איז ערשט ניט לאנג געווען א נעסט פון אידעאליזם געפילן און באגריפן.

טיפערער אידייען-קאמף אין אונגארישן אידנטום

פון מ. א. טענענבלאט

ס'איז שוין אריבער די צייט, ווען די אידישע אסימילאציע איז געווען די הערשנדע אידייע און געוועלטיקנדיקער פאליטישער קורס אין אונגארישן אידנטום. כלפי חוץ זעט עס אפשר נאך היינט אויך אוים אזוי, ווי ווען דאס אונגארישע אידנטום וואלט נאך אלץ געווען אוניפארמירט מיט דע ראיינציקער אסימילאטארישער עטיקעט. ווי ווען ס'וואלטן דארט בכלל ניט געווען קיין אידייען קאמפן איבער'ן עצם פון אידישקייט, איבער דער נויטווענדיקייט פון מער נאציאנאלע געזיכט-פונקטן און נייע צוועקמעסיקערע פאליטישע ארבעט-מעטאדן פאר דער צוקונפט פון אונגארישן אידנטום. דאס קומט דערפון, וואס די אידישע געזעלשאפט אין אונגארן איז כמעט 15 יאר צייט געווען אפגעשניטן פון דער אויסערלאכער אידישער וועלט און אויך דאדורך, ווייל די אידישע צייטונגען אין דער אונגארישער שפראך זיינען פאר דער גרויסער אידישער וועלט א ספר החתום, "א בוך מיט זיבן זיגל", ווי דער דייטש זאגט. חוץ דעם האט מען געמוזט א לאנגע צייט שיינקען די גאנצע אויפמערקזאמקייט דער אויסערלאכער לאגע פון די אונגארישע אידן, דאדורך איז די אינערלאכע לאגע גארניט אדער בלויז זייער ווייניק עפנטלאך באהאנדלט געווארן.

אין דער צייט פון רדיפות און קאמף קעגן אויסערן פיינט, דעם אנטיסעמיטיזם, איז אויך אויך ניט געווען קיין פלאץ פאר אינערלאכע קעמפער צווישן דעם אונגארישן אידנטום גופא. אלע כחות זיינען געווען בשותפות קאנצענטרירט אפצושלאגן דעם שטורעם פון שונא. ערשט אין דער גאר לעצטער צייט, ווען די אנטיסעמיטישע אפענסיווע איז אין א היבשער מאס צוריקגעשטויסן געווארן, האט זיך אנגעהויבן באווייזן בולט'ער דער אינוועניקסטער קלערונגס-פראצעס צווישן די פארשיידענע מאכט פאקטארן אין אונגארישן אידנטום. אין אידישע צייטונגען, אויף אלגעמיינע און פארטייאישע אידישע פארזאמלונגען ווי אויך אין דער טעטיקייט פון איינצלנע אידישע גרופירונגען הערן זיך שוין ארוים דייטלאך די טיפערע דיפערענצן איבער אידישע פראבלעמען און עס גרופירן זיך ביסלאכווייז מחנות צום קאמף פאר נייע צילן און באשטימונגען אין אונגארישן אידנטום.

אט די טיפע מיינונגס-קאמפן דעמאנסטרירן זיך שוין אפילו אין דער דעליקאטער פראגע פון איבערגעשפיצטן פאטריאטיזם. אויף צוויי פארשיידענע פארלאמענט זיצונגען פון דער לעצטער צייט האט דער בכלל מוטיקער אידישער דעפוטאט פויל סאנדאר שטארק איבערגעכאפט די מאס פון אויפגעבלאזענעם מאדיאריזם. דאס גאנצע אונגארישע אידנטום איז, אן שום אויסנאם, אש להבה מיט אונגארישן פאטריאטיזם. אבער אין די ברייטע אידישע קרייזן פילט מען זיך באליידיקט פון פויל סאנדארס עפנטלאכע שבועות און חרמות, אז "ער אליין וואלט תיכף איבערגעטראטן צו די אנטיסעמיטן, ווען ער זאל האלטן די אנטיסעמיטישע טענות קעגן די אידן פאר גערעכטע", אדער אז "ער וואלט שוין לאנג ניט געווען קיין איד, ווען ער זאל וויסן אז אונגארנס נאציאנאלע אינטערעסן ווערן געשעדיקט דורך אידישקייט". אזעלכע איבעריקע איבערגעשפיצטע פאטריאטישע גוזמאות פילט מען שוין אין אונגארישן אידנטום אלס דערנידעריקונג. מ'פרעגט זיך אומעטום, צי האט א אידישער פארלאמענט-דעפוטאט ניט קיין אנדערע ווירדיקע ארגומענטן צו פארטיידיקן די אידישע רעכט ? עס ווערט אויך באהויפטעט, אז א טייל פון פויל סאנדארס קינדער האט זיך טאקע שוין גע'שמד'ט און מען פרעגט מיט פולער רעכט און מיט בייסנדיקער איראניע, צי האבן זיך זיינע אייגענע משומדים אפשר איבערצייגט, אז די אידישע רעליגיע הארמאנירט ניט מיט די מאדיארישע אינטערעסן . . .

עס ווייזט אוים, אז די גאנצע עפנטלאכע דעבאטע איבער'ן יא אדער ניט אויפנעמען אידישע קריגס-העלדן אין מאדיארישן העלדן-ארדען, האט ארויסגערופן גאר ווייניק באגייסטערונג ביי די אידישע מאסן. מ'האלט עס אויך ניט פאר קלוג צו באגרעניצן די אידישע קלאגעס קעגן דער רעגירונג בלויז אויף איין פרט, גלייך ווי די לעצטע דאגה פון אונגארישן אידנטום וואלט געווען בלויז די איינציקע כבוד פראגע פון עטלאכע באליידיקטע אידישע קריגס-העלדן. פאקטיש האט אפילו די ציוניסטישע ארגאניזאציע, וועלכע מישט זיך כמעט גאר ניט אין אזעלכע לאנדס-פאליטישע ענינים, אנגעהויבן פראטעסטירן קעגן דעם נייסטן מעטאד, וועלכער קאנצענטרירט די גאנצע אידן-פראגע אין אונגארן אויף קריגס-העלדן אויסצייכענונג.

דער ציוניסטישער ארגאן "זשידא סעמלע" פראטעסטירט אויפ'ן שארפסטן אופן קעגן אזא סארט פארטיידיקן אידישע רעכט און דערקלערט, אז די ציוניסטן וועלן זיך שטעלן צום קאמף, אויב מ'וועט נאכאמאל אויפפירן די קאמעדיע מיט'ן העלדן-קאפיטל.

•

אינטערעסאנט איז אויך, אז אפילו צווישן די אידישע דעפוטאטן אין פארלאמענט זיינען די מיינונגען זייער געטיילט. אויך אין דער רעגירונגס פארטיי צוזאמען מיט'ן אנטיסעמיטישן מיניסטער גאמבעש זיצט א אידישער דעפוטאט און פאר אים איז פויל סאנדאר שוין צופיל איד. אויך ער האט פאר בושה ארויסגעטראגן אן אינטערפעלאציע וועגן העלדן-ארדן, אבער ער האט זיך תיכף באווארנט אז ער טוט דאס חלילה ניט פון אידישן שטאנדפונקט און צווייטנס האט ער תיכף אנגענומען מיט דאנק דעם באקאנטן ענטפער פון מיניסטער-פרעזידענט גראף בעטלען, וואו געבנדיק צוויי-דריי אנערקענונגס פראזן פאר א טייל פאטריאטישע אידן איז בעטלענס רעדע געווען פול מיט פארווארפן און באליידיקונגען אויפ'ן אדרעס פונ'ם גאנצן אונגארישן אידנטום. קעגן דער דאזיקער באליידיקנדיקער האלטונג פון רעגירונגס פארטיי אידן געזא דעזשי, איז שוין דער באקאנטער אידישער פאליטיקער אין אונגארישן אויבערהויז (סענאט), דר. שמואל גליקסטאל, א גאנצער העלד. אים האט די גאנצע מעשה אזוי אנגעכאפט ביים הארצן, אז ער האט אין אן אפענעם בריוו אין "פעסטער לאיד" געשטעלט די פראגע, צי זאלן די אידישע רעפרעזענטאנטן אין עפנטלאכע קערפערשאפטן ניט ליבער רעזיגנירן פון זייערע מאנדאטן אלס פראטעסט קעגן געמבעש אנטיסעמיטישער רעדע.

עס טרעפט זיך אויך שוין, אז אפילו רבנים באקעמפן זיך קעגנזייטיק פון די טעמפל-קאנצלען און אידעאלאגישע אידישע פראגן, דער אויבער-ראבינער דר. העוועשי איז באקאנט אלס עקסטרעמער אסימילאנט און אלע זיינע פרעדיקטן אין הויפט-טעמפל דינען דער טעאריע פון אסימילאציע-פאטריאטיזם. און זיין פראטעסט קעגן ענגלישן ווייסן-פאפיר איבער ארץ-ישראל איז אויך געווען דורכגענומען פון אזא מין טעמפל-דרשה ביים שבת'דיקן דאווענען. אבער איין שבת שפעטער האט ער אין אן אנדער טעמפל באקומען גאר א שארפן ענטפער פון ראבינער דר. קיש, וועלכער האט ענערגיש אפגעוויזן די אייביקע אידישע גלות-מיסיע פון דר. העוועשי און אדרבא באוויזן דעם עולם, אז עס איז ניטא קיין אנדערע רעטונג פאר'ן מאדערנעם אידנטום, סיידן דער ציוניזם.

ס'איז שוין גענוג א רבותא, אז מ'קען האלטן אין בודאפעסטער אידישן טעמפל אזא דרשה. אבער דאס איז ניט די איינציקע רבותא. דער אידעאלאגישער קלערונגס פראצעס מאכט פראגרעס אויך ביים אונגארישן אידנטום. אפילו א חלוץ-ארגאניזאציע איז אויך שוין פאראן און מען זעט שוין חלוצים ארבעטן ביי אידישע גוט-באזיצער.

דעצעמבער, 1930 (איטא).

דאס לאנד צווישן מזרח און מערב

רייזע-איינדרוקן פון שפאניע און פארטוגאליע פון מ. ערנפרייז, הויפט ראבינער אין שטאקהאלם.

אידיש פון ק. א. בראקער

(פארזעצונג)

אפטמאל האט מען זיך באנוצט מיט ווייניקער בלוטיקע מעטאדן. פון צייט צו צייט פלעגן די קירכע איינארדענען עפנטלאכע וכחים צווישן רבנים און קירכע-לייט, כדי צו דערווייזן דעם עולם די סכנה פונ'ם אידנטום און דאס שלימות פון קאטאליציזם. אט די דיספוטן פלעגן פארקומען מיט גרויסע פייערלאכקייט; זיי פלעגן געבן דעם לײדנשאפטלאכן המון די זעלבע צוגרייטונג ווי צו אן אקסן-קאמף אדער אינקוויזיציע פייער. ס'איז דאך איבעריק צו באטאנען, אז אלע האבן זיך פארענדיקט מיט א פולער מפלה פונ'ם אידישן גלויבן. דער וכוח, וואס איז פארגעקומען אין בארצעלאנא, אינ'ם יאר 1263, אונטער דער אויפזיכט פונ'ם קעניג דזשאים, צווישן דעם דאמיניקאנער פאבלא קריסטיאני, א גע'שמד'טן אידן, און ר' משה נחמוני (רמב"ן), דעם דאמאלסט זייער חשוב'ן רב פון שפאניען, האט זיך גאר קונה שם געווען. נחמוני האט געמאכט א גרויסן איינדרוק אויפ'ן מלך ווען אויף דער פראגע פונ'ם דאמיניקאנער: "פארוואס די אידן ווילן ניט אנערקענען קריסטוס'ן אלס משיח'ן", האט ער אים אנגעוויזן אויפ'ן אנזאג פון די נביאים, לויט וועלכן די מלחמות דארפן אויפהערן מיט משיח'ס אנקומען. "דו אליין, קעניג, וואלסט זיך דאך ניט געקאנט אפזאגן פון דיין שטענדיקער מלאכה, פון די מלחמות, ווי ס'וואלט געדארפט זיין אין משיח'ס צייטן". אינ'ם יאר 1413 האט דער אנטי-פויפסט בענוא 13 איינגעארדענט נאך א ריזיקע "מחלוקות לשם שמים" אין טארטאזא. ער האט געדויערט אכצן חדשים און האט געצײלט אן ערך פון ניין און צוואנציק ספעציעלע דיסקוסיעס. ס'איז קלאר אז אזא מין רעליגיעזע פראפאגאנדע האט לחלוטין ניט געקאנט אויפוועקן אין די הערצער פון די גלויביקע "א ליבע צו זייערע שונאים". אומפארמיידלאך האט זי געמוזט פירן צו א קאטאסטראפע.

מיט א שעדלאכער אנטוויקלונג האט די אינקוויזיציע פארפליצט גאנץ שפאניע; איר באוויזן זיך איז ניט געווען קיין פלוצלונגע זאך. טארקוואמאדע האט געשניטן דאס, וואס די פויפסטן און קארדינאלן האבן פארזייט. אין משך פון דריי דורות האב רעליגיעזע מלחמות געהערשט אין דעם דאזיקן לאנד און זייער פארניכטענדע קראפט לאזט זיך נאך פילן ביז'ן היינטיקן טאג.

— 3 —

בשעת דעם לאנגן שמועס, וואס כ'האב געהאט מיט'ן דיקטאטאר אין מאדריד, האב איך זיך געקאנט שאפן א באגריף איבער דער מאנטאליטעט פון דעם איצטיקן קאטוילישן שפאניען. פרימא דע ריווערא איז געוויס דער מענש, וואס פארקערפערט אין דעם איצטיקן מאמענט דאס אויפוואכנדע שפאניען. מ'האט מיר אמאל געוואלט באווייזן, אז די אלגעמיינע שטרעבונגען אין דעם לאנד געפינען זיך אונטער'ן בולט'ן שטעמפל פונ'ם שטארק אנטוויקלטן קלעריקאליזם. נאר אין דער ווירקלאכקייט שטעלט זיך דא פאר דער קלעריקאליזם אלס א כלי-זין מיט צוויי שפיצן. אין שפאניען לאזט זיך נאך פילן ערטערווייז דער גייסט פון דער אינקוויזיציע. מיט א טאג פאר מיין שמועס האט דער דיקטאטאר געהאלטן אין מעדינא דעל קאמפא א זייער מערקווירדיקע רעדע, אין וועלכער ער האט אנאנסירט זיין באשלוס, וואס איז שוין ביז איצט אויסגעפירט געווארן, צו גרינדן אן איבערגאנגס-פארלאמענט. צום סוף פון זיין רעדע האט ער דערמאנט צום גוטן דעם נאמען פון דער קאטוילישער איזאבעלא, וועמעס גייסט. — כ'גיב איבער מער ווייניקער זיינע ווערטער, — האלט ביי אויפגעלעבט צו ווערן פון דאסניי אין דעם אויפגעוואכטן שפאניען. טאקע דערפאר בין איך אריינגעגאנגען מיט זייער פארשיידענע, און אפילו זיך ווידערשפרעכנדע געפילן. אינם אווירע'נדיקזאל פונ'ם "מיניסטעריא דעל "עסטאדא" וואו דער דיקטאטאר האט מיך אויפגענומען מיט א בולט'ער ליבלאכקייט.

פרימא דער ריווערא, דער מענש מיט דעם באאיינפלוסנדן און שטרענגען אויסזעען, זעט אוים צו זיין אויפנאפעד, אנגענעם, אן קיינע מאיעסטעטישע מאניערן אין א שמועס. ווען מען הערט אים רײדן וועגן זיין פאליטישן ווערק באקומט מען א גוטן איינדרוק פון א געוויסנהאפטיקן און אויסגערעכנטן מלוכה-מאן, וועלכער באזיצט, גראדע אין דער מאס, די אלע, נויטיקסטע פאר א שעף פון א רעגירונג, אייגנשאפטן : מוט און א גוטן פארשטאנד. אויף א געוויסע צייט האט ער פארמאכט די מײלער פון די שײנע רעדנער פונ'ם פאלק און האט אפגעשטעלט דעם פוסטן אומנוצלאך געווארענעם מעכאניזם פון פארטייען. ס'איז אים, אזוי ארום, מעגלאך געווארן צו דורכפירן די ענדערונגען, וואס די צייט פאדערט. לויט זיין מיינונג, "טראבאזשאוואס,מיר ארבעטן", חזר'ט ער שטענדיק איבער, "מיר פלאפלען ניט, מיר דיסקוטירן ניט, מיר פירן ניט קיין אינטריגעס, — מיר ארבעטן."

דער שמועס לויפט איבער פון איין ענין צו א צווייטן. כ'דערמאן צווישן אנדערן וועגן דעם סענאטאר אנגעל פולידא'ס טעטיקייט, וואס שטרעבט דערצו, אז די ספרדים פון מזרח זאלן זיך אומקערן צוריק אין לאנד אריין. דער גענעראל זעט אוים צו זיין זייער פאראינטערעסירט אין דעם. פולידא'ס און זיינע פריינטס באמיאונגען זיינען אים באקאנט און ער פרעגט זיך נאך פרטים'ווייז וועגן דעם מצב פון די ספרד'ישע קהלות אינ'ם מזרח און אויפ'ן באלקאנישן-אינזל. נאר איזאבעלאס שאטן שוועבט ארום צווישן אונז. כ'קאן ניט פארלאזן פרימא דע ריווערא'ן ניט האבנדיק באקומען פון אים א פאר דערקלערונגען איבער דער איצטיקער שטעללונג פון שפאניען לגבי דעם פראבלעם פון גלויבנס-גלייכהייט.

— אויב אייער עקסעלענץ וועט מיר דערלויבן, וועל איך אייך גאר אפן פרעגן וועגן א געוויסן ענין, וואס איז פאר מיר זייער וויכטיק.

מיט אן העכט דרומ'דיקער גוטמוטיקייט בעט ער מיך, כ'זאל אים אן קיינע שטערונגען ארויסזאגן אלעס, וואס כ'האב אויף דעם הארצן. כ'דערציילט אים דאמאלסט מיט קלארע ווערטער וועגן דעם איינדרוק וואס עס האט געמאכט אויף מיר זיין דערמאנען פון דער קעניגין איזאבעלא אין זיין רעדע אין מעדינא דעל קאמפא.

דער דיקטאטאר ענטפערט מיר (כ'גיב בלויז איבער דעם תמצית פון זיין תשובה) :

— איר זענט זייער גערעכט, וואס איר פרעגט מיך איבער וועגן דעם. כ'האב נעכטן גערעדט אין מעדינא דעל קאמפא; אין אן ארט, אין אן ארט וואו די קעניגין איזאבעלא פלעגט זיך אפט פארווײלן, און וואו זי איז געשטארבן. ס'איז אלזא גאנץ נאטירלאך, — ס'איז אפילו געווען אומפארמײדלאך, — וואס כ'האב דערמאנט איר נאמען און געריםט איר טעטיקייט. נאר דאס האט ניט קיין שייכות מיט'ן גלויבנ'ס פראבלעם. איזאבעלא פארקערפערט אין אונזער עבר דעם נאציאנאלן פאטאס, דעם גרויסן חלום פון א שטארק און מעכטיק לאנד, — א חלום, וואס שטייט אונז איצט אזוי פארביק פאר די אויגן. כ'קאן אייך אבער פארזיכערן, אז פונ'ם שטאנדפונקט פון רעליגיעס איז שפאניע איצט טאלעראנט אינ'ם פולסטן און בעסטן זין פונ'ם ווארט. יעדער איינער אין אונזער לאנד היט אפ פראנק און פריי זיין גלויבן און קיינע שטערונגען. מיר דארפן אפשטויסן פון אונז די פינסטערע זכרונות. זאל די געשיכטע פארבלייבן געשיכטע; מיר דארפן ארבעטן אלע צוזאמען פאר א בעסערן עתיד.

— 4 —

און עלטערע, ליבלאכער און זייער קאמפעטענטנער אין די וועלט-ענינים גלח באגלייט מיך אין מיין שפאציר דורך די מקומות פון דער טאלעדער אינקוויזיציע. איך האב זיך מיט אים באקאנט אין דער קאטעדראל, ביים סוף פון דער נאך-מיטאגדיקער תפלה, וואו מיין קעגנווארט האט צוגעצויגן זיין אויפמערקזאמקייט.

— איר האט ניט ארויסגעוויזן קיין באזונדער גרויסע אנטציקונג, דאך זענט איר געווען גערירט, — האט ער גאנץ ריכטיק באמערקט.

— איר זענט גערעכט, — האב איך זיך אנגערופן, — אייער קאטעדראל איז גאר פרעכטיק אינ'ם טיפסטן זין פונ'ם ווארט; זי צייכנט זיך אויס צווישן די שפאנישע קאטעדראלן, וואס כ'האב ביז איצט געזעען, דערמיט, וואס זי רופט ארויס א מאדנע ווארימקייט אינ'ם הארצן, אפילו ווען מ'איז ניט קיין קאטוילישער. כ'האב זיך אבער ניט געקאנט באהערשן. כ'האב ניט געקאנט פארטרייבן פון קאפ דעם פיינלאכן געדאנק, אז אט דער מיט ליכטיקייט איבערגעפולטער, טעמפל איז אמאל געווען דאס הויפט-ארט פון דער אינקוויזיציע. כ'האב נאך געזען פאר זיך תפיסות, צימערן, וואו מ'האט מענשן געפייניקט. וואו מ'האט זיי אויף קוילן געברענט און געבראטן; רויטע פלעקן, פייער און בלוט האבן מיר ארומגעטאנצט פאר די אויגן, די גלחים ביים דאוונען האבן מיר אויסגעזעען ווי אינקוויזיטארן; די אנגעצונדענע ליכט, ווי די פלאמען פון די אוטאדאפעס. ארום און ארום מיר האב איך געזעען מארטירער, מיט אויגן פול מיט אימה, פחד און משוגעת, אויגן, וואס בעטען, פרעגן און באשולדיקן. אויגן, פון וועלכע דאס לײדן פון דער גאנצער מענשהייט, דער פיין פון דער ערדישער עקזיסטענץ האבן געשריען צו די קומענדיקע דורות : "פארוואס קומט אונז דאס אלעם ? פאר וואס איז אויף אונז ארויסגעפאלן דער ביטערער גורל ? "

דער גלח האט מיך גאנץ רואיק אויסגעהערט.

— מיר קאנען שמועסן גאנץ רואיק, האט ער א זאג געטאן. — מיר האבן שוין, גאט צו דאנקען, איבערגעשטיגן די אינקוויזיציע.

— טאקע דערפאר קאן איך אייך איצט פריי פאראויסזאגן דאס וואס איך פיל. ס'פאלט מיר אפילו ניט איין, פארשטענדלאך, צו מאכן דאס איצטיקע שפאניען פאראנטווארטלאך פאר די מעשים רעים פון דער אינקוויזיציע. ס'וואלט געווען נאריש אזוי צו טראכטן. איר ווייסט גאנץ גוט וואס פאר אן אומרעכט מ'באגייט לגבי אונז אידן, ווארפנדיק אויף אונז דאס פאראנטווארטלאכקייט פאר טאטן, וואס מ'האט אפשר מיט טויזנטער יארן צוריק אפגעטאן. ס'איז אבער גאר וויכטיק פאר אונז צו ווארפן אביסל ליכטיקייט אויף אט דעם פינסטערן קאפיטל. איר זאגט, אז מ'האט שוין איבערגעשטיגן די אינקוויזיציע. צי האט מען שוין אבער אויך אינגאנצן איבערגעשטיגן דעם גייסט פון דער אינקוויזיציע ? ארומרייזנדיק אין אייער פרעכטיקן לאנד באקומט מען אפט אן איינדרוק, אז איר שאטן האט אייך אינגאנצן נאך ניט פארלאזט. איינער פון אייערע גרעסטע דענקער, מענאנדע אי פעלייא, א מענש, וואס רעפרעזענטירט אייער לאנד פאר דער גאנצער וועלט און וועמענס ווערטער האבן א גרויסע חשיבות, האט דאך פארטיידיקט די אינקוויזיציע אלס א פאזיטיווע קראפט אינ'ם רעליגיעזן לעבן פונ'ם פאלק ?

— מענאנדע אי פעלייא איז געשטארבן אינ'ם יאר 1913, — ענטפערט דער גלח. — זיינע מיינונגען זיינען בלויז צוגעפאסט צום דור פון פאר 1898. פון דאמאלסט אן זיינען מיר ניט פארבליבן ביים זעלבן געדאנקען-גאנג. האט איר דען ניט באמערקט אז א נייער גייסט הערשט איבער'ן לאנד, אפילו אין די ערטער וואו דער גלויבן איז נאך טיף איינגעווארצלט אין די הערצער ?

— כ'האב די ענדערונג, פארשטענדלאך, באמערקט. מ'דערשפירט ביי אייערע אינטעלעקטועלע לייט א געוויסן געפיל פון שאנדע און חרפה, ווען מ'שמועסט מיט זיי, וועגן די גרויזאמקייטן פון דער אינקוויזיציע. אין פארטוגאל איז מיר אויך אויסגעקומען צו קאנסטאטירן דעם זעלבן פאקט. כ'האב געטראפן אין מאדריד דעם אלטן סענאטאר אנגעל פולידא און זיין יונגערן פריינט און חבר, מאנועל ארטעגא, וועלכע פארשפרייטן שוין פון לאנג דעם געדאנק, אז די ספרדים פונ'ם מזרח זאלן זיך אומקערן אויפ'ן שפאנישן האלב-אינזל. דער פארטוגעזישער אקאדעמיקער ריקארדא דזשארזשע האט אנגעשריבן אן אמת'ן הימן וועגן דער מיטארבעטערשאפט פון די אידן אין דער אנטוויקלונג פון דער שפאניש-פארטוגעזישער קולטור : ער באדויערט מיט זיין גאנצער נשמה, וואס צוליב דער ברוטאלער ווילדקייט פון די רעליגיעזע רדיפות איז געמאכט געווארן א סוף צו אט דער פרוכטבארער קולטורעלער ארבעט. "די אידישע געסלאך פונ'ם האלב אינזל, — שרייבט ער אין זיין פאראווארט צו סעם שווארצ'ס בוך : "אס קריסטאאס נאוואס עם פארטוגאל נא סאקאלא 20" (ליסבא, 1925) — האבן געשטראמט מיט חכמה און גאונות. זייערע גרויסע רבנים, מענשן מיט אן ענציקלאפעדישן וויסן האבן איבערגעלאזט אין דער געשיכטע פון וויסנשאפטן, אומפארגעסנע נעמען. איבערהויפט, דארפן מיר זיי דאנקבאר זיין, וואס אונזערע אנטדעקונגען האבן זיך אזוי קונה שם געווען אין דער גאנצער וועלט". דזשארזשע חלומ'ט וועגן א צייט ווען דער אלטער און נייער טעסטאמענט, די תורה און די עוואנגעליע, וועלן לעבן אין שלום און אחדות. מיט מעלאנכאלישע ווערטער רעדט ער וועגן דער "קינ'ישער, מערדערישער אינקוויזיציע". וועלכע האט פארט ניט געקאנט פארטיליקן דעם אידנטום. ער פרעגט זיך אליין און פרעגט ביי אונז : "פארוואס זאלן אט די צוויי גלויבנס ניט קאנען זיך פארשטענדיקן, ווי א מוטער מיט א טאכטער ? "

ס'ווייזט זיך מיר אוים, אז הינטער אט דעם אלעמען געפינט זיך א מער וויניקער געוויסנהאפטיקע נויטווענדיקייט צו פארריכטן די אמאליקע טעות'ן. ס'פירט זיך איצט ביי אייך אן אונטערערדישער קאמף צווישן דעם עבר און דעם נייעם גייסט. כ'האב געזעען פאר דער גרויסער לעזער זאל אין דער מאדרידער נאציאנאלער ביבליאטעק פעלייא'ס שיינעם דענקמאל, וואס אייער פאלק האט אים אוועקגעשטעלט אינ'ם יאר 1917. מ'האט אן איינדרוק, אז ניט געקוקט אויף די נייע ווינטעלאך, שרייט פעלייא אוים פאר די דורכגייער זיינע אלטע גלויבנס-איבערצייגונגען : "איי קאמפרענדא, איי אפלאדא, איי האסטא בענדינא לא אינקוויזיציאן", — כ'פארשטיי, כ'אפלאדיר און כ'בענש אפילו די אינקוויזיציע".

(ווייטערעס קומט)